

RASPRAVE I ČLANCI

Rajka Švrljuga

STJEPAN ZIMMERMANN I NJEGOV ODNOS SPRAM IMMANUELA KANTA

Dr. sc. Rajka Švrljuga

Pregledni rad

UDK: 165:141.319[159.9+161.12.19+165.17/

18+165.42+165.5+165.612

+165.65+165.71/72+165.744+17.023.2+17.026.4+216+291.1]

(497.5.)"1919/1940"

(091)[ZIMMERMANN, Stjepan] : [KANT, Immanuel]

[0.000.162.6]

Primljeno 2. travnja 2014.

Rad je posvećen Stjepanu Zimmermannu, kršćanskom filozofu i predstavniku neoskolastike, posebice njegovu pisanju o Kantovoj filozofiji. Radom o Zimmermannovoj percepciji Kanta daje se uvid u jedan dio hrvatske filozofske baštine u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Autorica iznosi glavne teme oko kojih se kreće Zimmermannovo razmišljanje prikazujući njegov odnos spram Kantova kriticisma. Osim toga, pobliže su izloženi i neki momenti recepcije Kanta u hrvatskoj filozofiji.

Ključne riječi: noetički objektivizam, neoskolastika, klasični njemački idealizam, kriticism.

* * *

Uvod

Redosljed Kantovih glavnih misli već je odavno poznat iz raznih udžbenika, ali većinom se navodi onaj jedan iz *Kritike praktičkog uma* gdje Kant označava dva osnovna izvora svoga čuđenja, a time i dva pola svoje filozofske misli, a to su: "zvjezdano nebo nad nama i moralni zakon u nama".¹ Pri tome Kant želi reći da je ova problemska preokupacija bila jedan od izvora njegove kritičke,

1 Immanuel KANT, *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb, 1990., 214.

sustavne filozofske misli (*Kritika čistog uma*). Naime, Kant je, polazeći od pitanja “što mogu znati” k svojim pitanjima što čovjek teba raditi i čemu se može nadati, pokušao odgovoriti na jedno od osnovnih filozofskih pitanja – “što je čovjek?”. Kant je utvrdio da čovjek u biti nije teorijsko biće. Ljudski smisao i njegova zadaća ne leži u promatranju i gledanju već u odluci i djelovanju. U djelu *Kant i neoskolastika*, kao i u drugim svojim djelima, Zimmermann uspostavlja vlastitu noetičku poziciju.

1. Zimmermannova recepcija Kanta

Na početku treba reći da Zimmermann nije prihvaćao Kantovu filozofiju, ali je smatrao da se radi o velikom filozofu. O Kantovu kriticismu pisao je između dvaju svjetskih ratova. Nakon svjetskih ratova u Europi došlo je do ideoloških borbi između dvaju suprotstavljenih blokova te je recepcija klasičnog njemačkog idealizma, počevši s Kantom, postala vrlo afirmativna.

1.1. Recepcija Kanta u hrvatskoj filozofiji

Gjuro Arnold (1853. – 1941.), filozof, pedagog i akademik, u duhu Leibnizova spiritualizma, pod utjecajem F. Herbarta i H. Lotzea razvija svoju filozofiju. Prema Arnoldu, misaoni duh XIX. stoljeća podijeljen je na metafiziku i antimetafiziku.² “Sliku društvene kuul-

² Prilike koje su nastale padom apsolutizma otvorile su, upravo nametnule, znanstvenom radu nova područja zanimanja. Tražile su to potrebe ne samo obrazovnoga sustava nego i misaono svladavanje čitavoga narodnog života, tako reći, u vlastitoj režiji. Pored humanističko historijskog interesa dolazi do izražaja interes za znanost i prirodu, s kojima u duhovni život ulaze i problemi prirodnih znanosti: stav prema materijalizmu kao osnovi takvoga gledanja (B. Šulek), prema darvinizmu i evolucionizmu (S. Brusina), mehanizmu, vitalizmu i monizmu (naročito prema E. Haeckelu). Znanstvenu filozofiju, pored ranijih propedeutičkih radova V. Pacela, J. Posedela i pojedinačnih manjih studija, u izvještajima srednjih škola (J. Križan, I. Stare, Žanić, Jemeršić, Manojlović, Jurandić i dr.) i popularnih sastavaka zastupa Franjo Marković – u herbartovskom pravcu. Njegovo stajalište prema filozofijskom problemu određeno je ponajprije time da je na "pisce s onu stranu Velebita", ne idejno nego kao historijski dokument ("putni list"), nadovezivao nanovo započeti rad oko filozofije kao znanosti – a onda time da ni Herbartov nauk nije zapravo uzeo kao tobože adekvatan izraz hrvatskoga duha već kao najpogodniju osnovu za uvođenje znanstvene filozofijske radnje. U duhu Leibnizova spiritualizma pod utjecajem H. Lotzea razvija filozofijsku misao Gj. Arnold, zastupajući u svojim pogledima na književnost zahtjev da ona bude organsko-sintetički izražaj narodnoga bića. Katoličku filozofiju predstavljaju Antun Kržan, Josip Stadler, U. Talia, Antun Bauer, J. Alfirević, S. Zimmermann, H. Bošković. Tradicija Dunsca Scota nastavlja se u filozofijskom radu franjevac. Odvojeno, pod utjecajem talijanske filozofije, stoji Ante Petrić. Razvijanje filozofijske misli u posljednje vrijeme pokazuje utjecaj raznih struja. U opreci s prete-

ture”, koja je svojim rasponom između metafizike i antimetafizike predodredila njegovu posredujuću metafiziku, dao je Arnold kao nastupajući Rector Magnificus Kraljevskog hrvatskog sveučilišta Franje Josipa I., u govoru prilikom preuzimanja službe naslovljenom *Filozofija, prirodne nauke i sociologija – Riječ u prilog metafizici*. Prva trećina stoljeća, kaže Gjuro Arnold, “stajala je pod dojmom” apsolutne filozofije koja je proizašla iz Kantova kriticizma. Kantova filozofija bila je “najznatnija umna baština preuzeta od XVIII. vijeka, ali ne zato jer bi predstavljala neki novi sustav, nego jer je pružila posebnu kritičku metodu. No baštinici su tumačili ostavštinu na svoj način.”³ Jedan od prvih hrvatskih filozofa koji se sustavnije kritički bavio Kantovom filozofijom bio je Antun Bauer.

Antun Bauer (1865. – 1937.), dugogodišnji profesor filozofije na Teološkom fakultetu u Zagrebu, od 1914. godine zagrebački nadbiskup, u horizontu i okvirima skolastičke filozofije bavio se suvremenom europskom filozofijom, a posebno Wundtovim tezama o spoznaji.⁴ Primjenjujući pritom strogo skolastičku metodologiju, dao je i nekoliko originalnih metafizičkih teza. Skolastičku interpre-

---

žnim racionalizmom, a u težnji da se filozofijska funkcija uvrsti u život, činilo se potrebnim dati joj pravac prema voluntarističkom aktivizmu (A. Bazala). Izvjestan “dinamički tip filozofiranja” zastupa V. Dvorniković. Znanstveno-pozitivistički pravac unosi S. Matičević. Pod utjecajem empiriokriticizma stoji Z. Vernić, kritičkom se idealizmu na svoj način približavaju P. Vuk-Pavlović i (svojim radom u taj krug pripadajući) S. Pataki. Albert BAZALA, Filozofska težnja u duhovnom životu Hrvatske od pada apsolutizma ovamo, u: *Obzor – Spomen knjiga*, Naklada Tipografija, Zagreb, 1936., 120-130.

- 3 Već je Kant pokazao da se kriterij etičnosti ne može nahoditi u predmetu ili sadržaju htijenja. "Predmet volje može biti svaki čas neki drugi" te se stoga kriterij etičnosti može nalaziti samo u nekom "općenito valjanom" obliku volje, a ne u materijalnom načelu ili empirijskim načelima. Otuda nije predmet volje nego je volja sama objekt etičkog prosuđivanja. No proglasivši slobodu formom volje, zapao je Kant, prema Arnoldu, u "prazni" formalizam; iz puko "čudorednog straha" da ne izvede načela iz materijalnih motiva, zalutao je u "etički rigorizam". Arnold smatra da prazna volja htijenja ne može biti etičko načelo, kao što to ne može biti ni promjenjiva materija htijenja. Opširnije vidi: Branko DESPOT, *Filozofija Gjuro Arnolda*, MH, Zagreb, 1970., 81-82.
- 4 "Po Wundtu raspada se ukupni sadržaj zamjedbene spoznaje u mnogobrojne i raznolike predodžbene objekte, a u pojedinim predodžbenim objektima razlikuje Wundt poput Kanta tvar i lik, tvarna i lična počela. Pa ipak se Wundt bitno razilazi s Kantom u shvaćanju ovih počela. Tvar zamjedbe čine jednomu i drugomu upravo sve osjetne kvalitete predodžbenih objekata, ali lična počela prostor i vrijeme – Kantu su sasvim subjektivni, duši apriorni prirodni likovi, u koje ulazi tvar zamjedbe, što nam je pruža iskustvo. Kant je ovako svu osjetnu spoznaju – a isto je učinio i s razumskom spoznajom – rastrgao u dva sasvim heterogena počela. Jedno, stvar osjeta, daje nam se aposteriori u iskustvu, a drugo, lik, sasvim je subjektivna primjesa naše osjetilne prirode, koja se nalazi apriori gotova u nama. Ovo sasvim neosnovano mišljenje s pravom osuđuje Wundt te uči, da su nam i lična počela zamjedbe dana u iskustvu upravo tako, kako su nam dana i tvarna počela: jedna su i druga samo razumom apstrahirana i razlučena počela u neposrednom predodžbe-

taciju metafizike dao je u svom glavnom filozofskom djelu *Opća metafizika ili ontologija* (1894.), gdje je metafiziku odredio kao "znanost o nadoćutnim uzrocima predmeta i pojava".⁵ Bauerov nasljednik na katedri filozofije Teološkog fakulteta u Zagrebu Stjepan Zimmermann dva je puta pisao o njemu kao o filozofu. Zimmermann je istaknuo da je Bauer u prvom redu bio skolastički filozof, odnosno suvremeni skolastički metafizičar: "Bauer, koji započinje svoj filozofski rad u vrijeme kad se na europskoj filozofskoj pozornici nalaze razni smjerovi novokantizma kao protuteža sve jačem materijalizmu i pozitivizmu koji su na metafizička i metaempirijska pitanja odgovarali: *ignoramus et ignorabimus*, na jednoj strani, a na drugoj obnova aristotelovskih studija osobito potaknuta enciklikom pape Leona XIII. *Aeterni Patris* i obnovom skolastike kao neoskolastike u crkvenim školama, ali i cjelovitim kritičkim izdanjem Aristotelo-

---

nom objektu." Antun BAUER, *O metafizičkom sustavu Wundtova*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1897., 72.

"Predodžbeni objekt imao bi biti simbol zbiljskoga objekta. Taj simbol je svakako neka duševna tvorevina u našoj svijesti i, ako se kaže da mi neposredno upravo taj simbol zamjećujemo, onda je taj simbol zaista i predodžba i objekt zajedno, a to sasvim odgovara Wundtovu mišljenju, ali onda mi ne zamjećujemo upravo nikako stvarnoga objekta, već taj ostaje našoj zamjedbi apsolutno nedohvatno 'biće o sebi', što Wundt toliko kori, čemu se gotovo ruga u Kantovu sistemu." Antun BAUER, *O metafizičkom sustavu Wundtova*, 78.

"Wundt zabacuje sve ovo umovanje Kantovo, samo što se nama čini da noetička načela Wundtova njemu ne pružaju toga prava. Wundt kaže da je Kant mimoišao pitanje kako bismo uopće imali doći do toga, da za neki svim svojim svojstvima nama nepoznati objekt ustvrdimo bivstvovanje, koje se ipak smije ustvrditi samo na osnovi određenih svojstava. Izvor ovoj Kantovoj zabludi nalazi Wundt u sofizmu, što se rečenica nedvojbeno istinita: 'objektivno spoznanje naše nastaje iz naših predodžaba', pretvara u isto tako nedvojbeno neistinitu rečenicu: 'sve objektivno spoznanje naše sastoji se od naših predodžaba'. Za našu je zamjedbenu spoznaju i po Wundtovoj znanosti realan objekt transcendentan upravo tako kako je i u Kantovom sustavu, jer ono što mi predodžbama spoznajemo, jesmo mi sami, jesu subjektivna stanja naše svijesti. Sva pak razumna, pojmovna spoznaja nije drugo, nego obradba naših predodžaba, a u predodžbama svuda spoznajemo samo subjektivna stanja naše svijesti: kako onda 'nastaje' objektivna spoznaja od predodžbene, od samo subjektivne zamjedbene spoznaje? Ni Kant ne uči da bi se sva naša spoznaja 'sastojala' od samih predodžaba, jer i on prihvaća pojmove i ideje, ali njima ne spoznajemo sama bića, transcendentan svijet, već svijet pojavan, a ni Wundt nije nigdje obrazložio, kako 'nastaje' objektivna spoznaja, kako to biva, da mi pojmovima shvaćamo zbiljske objekte: to je kao što smo uvjereni, na Wundtovu noetičkom stajalištu sasvim nemoguće. Wundt dakle nije oborio Kantovu zabludu, niti je podao čvrst noetički osnov svojem realizmu, već je nasuprot sakriveno prenesao i u svoj sustav Kantovu zabludu, čim je prihvatio, da su ono, što zamjećujemo, subjektivna stanja svijesti naše, pa tako zameo razliku između sredstva i svrhe, objekta spoznaje i spoznajnoga čina." Antun BAUER, *O metafizičkom sustavu Wundtova*, 98.

- 5 Kant je smatrao da skolastička filozofija zajedno s posljednjim skolastičarem C. Wolffom teži izjednačavanju onoga logičkoga i ontologijskoga uopće. Zbog toga je kritički uzimao ontologijski dokaz o tubitku Božjem s njegovim brisanjem distance između esencije i egzistencije.

vih djela od Berlinske akademije znanosti, suvremeno i suvereno je shvaćao europska filozofska zbivanja. Bauer nije toliko napadao nove znanstvene uvide, koliko se protivio prebrzim i nedokazanim zaključcima.”⁶ Zimmermann također ističe i pohvaljuje filozofijsku i didaktičku karakteristiku Bauerovih glavnih djela: *Naravno bogoslovlje* (1892.) i *Opća metafizika ili ontologija* koja i u tom pogedu stoje na visini kritičkog ogleada. Prikazivanje i tumačenje Bauerova mišljenja daje Zimmermannu povoda da istakne nerazumijevanje i filozofijsku nedozrelost onih koji naprosto odbacuju skolastičku tradiciju. Nadalje, prilika je to da Zimmermann jasno istakne Bauerovo uvođenje noetičkog stajališta u hrvatsku filozofiju.

Albert Bazala (1877. – 1947.) je od 1909. godine izvanredni, a od 1912. god. redovni profesor filozofije na Zagrebačkom sveučilištu. Najoriginalnije filozofsko djelo mu je *Metalogički korijen filozofije* (1924.). Bazala je, međutim, najznačajniji zasigurno po stvaranju filozofske terminologije i posebno po svojoj *Povijesti filozofije* (3 sv., 1906., 1909. i 1912.), koja je odigrala važnu pedagoško-prosvjetnu ulogu na ovim prostorima. Na njegovo formiranje kao mislioca naročito su utjecali R. Eucken i W. Wundt. Predavao je gotovo sve filozofske discipline, a svoje kolegije oblikuje problemski. Jedan od tih kolegija nosi naslov “Kantov problem”. Bazala naglašava primat onoga praktičnoga nad teorijskim pod vidom “voluntarističkog aktivizma”. Na tu temu Bazala je vodio polemike sa Zimmermannom koji u negovu pristupu vidi uništenje razumnosti. U povodu stote obljetnice rođenja svoga učitelja i prethodnika na profesorskoj katedri za filozofiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Vladimir Filipović ovako karakterizira život i djelo Alberta Bazale: “Bazala nije napisao tomove knjiga koji bi se kao sistematska djela filozofije mogli štampati u debelim sveskama pod jedinstvenim naslovom. Bazala nije bio spekulativni teoretičar ni tek analizator ili komentator preuzetih ili naslijeđenih filozofskih misli. Bazala nije bio kabinetski učenjak kome bi biblioteke i pisaći stroj zamjenjivali aktivnost u kulturnom životu i načinu življenja njegove sredine.”⁷

6 Ivan MACAN, Antun Bauer – filozof i nadbiskup, u: *Obnovljeni život*, LIV (1996.) 2, 162.

7 Franjo ZENKO, *Novija hrvatska filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., 197.

Bazalin učenik ističe njegovu intenzivnu nazočnost ne samo u stručnom filozofskom nego i općekulturnom i neposrednom političkom životu Hrvatske.

Vladimir Filipović (1906. – 1984.) od 1930. godine, kad je obranio svoju doktorsku radnju na temu *Problem vrijednosti*, a osobito od 1932., kad je kao asistent A. Bazale došao na sveučilište, stalno je aktivan u domaćem filozofskom životu. Bio je posrednik između A. Bazale i S. Zimmermanna, kojega je veoma cijenio. Piše niz rasprava i studija s područja kulture, logike i filozofije. U raznim je fazama svog osebujna misaonog razvitka bio pod određenim utjecajem nekih njemačkih filozofskih strujanja (novokantovci, N. Hartmann itd.) i posebno je naglasio potrebu pesonalitičke i humanističke orijentacije.

U prijevodu knjige I. Kanta *Dvije rasprave* (1953.) Filipović piše o osnovnoj intenciji Kantove spoznajne teorije. Osnovno pitanje i problem Kantova kriticisma formuliran je u pitanju: Kako su mogući sintetički sudovi *a priori*? Jesu li oni mogući, nije problem, jer opstojnost matematike i čistih prirodnih znanosti to potvrđuje. U sintetičkim sudovima *a priori* odvija se sve znanstveno spoznavanje.⁸

1.2.2. Zimmermannova recepcija Kanta

Stjepan Zimmermann (1884. – 1963.), katolički svećenik i profesor filozofije na Teološkom fakultetu u Zagrebu, u mnogobrojnim je djelima (*Opća noetika, Filozofija i religija, Filozofija života, Uvod u filozofiju* itd.) s područja spoznajne teorije, ontologije i psihologije zastupao specifičan intelektualizam i objektivizam. Snažan utjecaj na njega izvršila je Kantova *Kritika čistoga uma*, što je vidljivo ponajprije u samom načinu postavljanja spoznajnog problema, zatim djelomice u korištenoj terminologiji te u zamisli sustava filozofije. Prema Zimmermannu, filozofija je znanstvena spoznaja, a njezina je zadaća ispitati istinitost spoznaje. Stoga treba cijelu raspravu nužno voditi u kontekstu pitanja o vrijednosti spoznaje, pa se noetika odre-

⁸ Vladimir FILIPOVIĆ, Pogovor, u: Immanuel KANT, *Dvije rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., 243-244.

đuje kao “teorija spoznaje i kritika njezine vrijednosti”, kako glasi podnaslov njegova djela *Opća noetika*.

U raspravi o prvenstvu filozofskih disciplina Zimmermann se priklonio struji koja je zagovarala primat noetike nad ontologijom. On ne istiskuje metafiziku s najvišega mjesta u sustavu filozofije, jer joj ne pridaje one atibute koji su tradicionalno pripisivani prvoj filozofiji. Ona je zapravo samo priprema ontologije, ali kao njezin sastavni dio jer pri svojem istraživanju već uvelike koristi ontološke pojmove. Spoznajna teorija samo je priprema ili pak ono prethodeće sustavu znanosti.⁹

Djelo *Kant i neoskolastika* (1920.) vrlo je važno jer u njemu Zimmermann izgrađuje vlastitu noetičku poziciju, a daje i važne podatke za razumijevanje neoskolastike vezane uz njemačku filozofiju. Otkriva u kojoj se mjeri neoskolastika morala jednim dijelom osloniti na Kanta, premda je upravo u otklonu od njega tražila svoja polazišta u aristotelovsko-skolastičkoj tradiciji. Time bi se ontologija, ili opća metafizika, u duhu neotomizma suprostavila neokriticizmu, koji je negirao tradicionalnu metafiziku i njezine discipline, što je detaljno izvršio Kant u svojim *Kritikama*, a to ostaje problem kritičkog mišljenja. Zimmermann piše: “Kad se je prvom polovinom prošloga vijeka pobjedosno stala razvijati Kantova filozofija, opet se upravo u Njemačkoj snažno probudio smisao za Aristotela. Najprije Schelling, pa Hegel i njegova škola, nadalje Schleiermacher i osobito Trendelenburg, sve jače upozoravaju na Aristotelovu filozofiju i njezin utjecaj u općenitijoj kulturnoj historiji, tako te Eucken napokon priznaje da se moderna znanost i kultura, razvitak našeg duhovnog života, naprosto ne dade razumjeti bez Aristotela. Tako je Kant došao u suprotnost s Aristotelom, kojega je suvremenoj filozofiji opet neoskolastika usvojila kao sustavnu osnovu u kritičkom proučavanju Kanta. Ovdje se nadovezuje i zadaća našeg rada: neotomizam sabire sve svoje sile za navalu protiv Kanta: oboriti Kanta čini se da je veliki zadatak našeg vremena.”¹⁰

9 Opširnije o filozofiji Stjepana Zimmermanna usp. Ivan ČEHOK, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993., 55-64.

10 Stjepan ZIMMERMANN, *Kant i neoskolastika, I. dio – Sustavno-kritički*, Tisak Nadbiskupijske tiskare, Zagreb, 1920., 2.

Na primjeren se način novi vijek može početi studirati tek od 16. stoljeća. Tako od 16. stoljeća riječ znanost mijenja značenje jer se više ne odnosi na tradiciju nego označava spoznavanje opstajućeg – spoznaju promatranjem stvari. Razlika između polazišnog istraživanja tradicionalne filozofije i klasičnog njemačkog idealizma vrlo je očita, ali ni u tome nije sve iscrpljeno. Za Zimmermanna, *Kant i neoskolastika* (1920.) u opreci je s metafizičkim dogmatizmom. Kantova je filozofija kriticizam, a njezina osobitost postoji u tome što prvotnim zadatkom filozofije smatra istraživanje vrijednosti spoznaje. U opreci s formalnim racionalizmom, Kantova je filozofija transcendentalni apriorizam; ona neće ispitivati mogućnost spoznaje psihološki, naime tako da ispituje sam subjektivni izvor spoznaje – njezin je zadatak našu spoznaju analizirati te odrediti one apriorne uvjete o kojima ovisi mogućnost znanstvene spoznaje. Rezultat je ovoga Kantova istraživanja neotički idealizam koji svu našu spoznaju ograničava na pojavne predmete. Na pitanje je li pak Kantova filozofija empiristička ili racionalistička, nije moguće odgovoriti ni u pozitivnom ni u negativnom smislu. Kant, naime, svojim naukom o predmetima koji aficiraju osjetila neminovno mora zapasti u nerješive poteškoće.

Ispitujući, naime, dvostruki spoznajni izvor kod Kanta, postavlja se pitanje koji su, u biti, ti predmeti što nam aficiraju osjetila. Jesu li to “stvari po sebi” koje bistvuju izvan naše spoznaje te za sebe i ostaju ukoliko i prestane naša spoznaja?

To ne samo da bi se protivilo sadržaju čitave Kantove kritike već se ne bi smjelo odmah u uvodu s tolikom sigurnošću tvrditi kao dokazano.¹¹ “Kant, uči, da pomisli nastaju aficiranjem osjetila, a to nas upućuje na neki predmet. Ali za *das Ding an sich* tih predmeta, koji nas aficiraju, ne možemo znati; mi poznajemo predmete samo u koliko se nalaze u našem predočavanju. Nakon što je dakle Kant zabacio spoznatljivost onih predmeta, koji bi kao realne stvari aficirali naša osjetila, podao je pojmu predmeta transcendentalno značenje. Jedini predmet naše spoznaje jesu pojave, koje zapravo nisu drugo

11 Stjepan ZIMMERMANN, *Kant i neoskolastika*, I. dio, 18.

nego pomisli.”¹² Ovaj je problem, naravno, kompleksan i otvara niz daljnjih pitanja.

1.2.2.1. Spoznaja *a priori* i spoznaja *a posteriori*

Tradicionalna filozofija određuje bitak kao vječan, nepromjenjiv, sebi identičan, ono jest koje svim bićima uopće i omogućava da budu determinirajući ih da budu upravo i samo “to” što svako od njih, primjereno vlastitoj biti, može postati. Učenje o kategorijama predstavlja središnji dio Aristotelova *Organona*. Aristotel je pronašao deset takvih kategorija. Kako bi preko kategorija ljudsko mišljenje moglo održavati realnost, ono ne može počivati na slučaju nego mišljenje mora imati svoja osnovna načela, koja će biti općevažeća i neće ih trebati dalje dokazivati. Ta opća načela – koja vrijede za sve – sveo je Aristotel na ova tri: načelo identiteta (*Anal. prior. I. 32*), načelo proturječja (*Met. IV. 3*) i načelo isključenja trećega (*Met. IV. 7*). Aristotel smatra da svaki čovjek, ako hoće dosljedno misliti, ne može misliti suprotno shvaćanjima tih triju načela jer to nisu slučajni pronalasci nego su to postavke koje vrijede i za samu stvarnost. Aristotelova logika polazi od realnog, pojedinačnog predmeta i proučava kako se on spoznaje u sadržajnom mišljenju. Znanost je moguća samo o općem (opće je jedno u mnoštvu), a ipak nijedno opće ne znači “to” nego samo svojstvo” toga”, a pojedinačna supstancija označava “to”. Aristotel (*Met. IV., de an III*) kaže da mora postojati objekt izvan subjekta, od kojega će spoznaja polaziti, a ipak taj pojedinačni predmet nije predmet znanosti.

Međutim, i Kant uzima androcentričnost kao nešto samorazumljivo. Kantove su kategorije apriorne, tj. prirodene ljudskom razumu kao načini njegove funkcije. U spoznajnim oblicima prostora i vremena građa se razumski prerađuje spoznajnim funkcijama čovjeka koji raspolaže s dvanaest kategorija razuma. S ovih dvanaest kategorija iscrpljuje se sva ljudska spoznaja koja se izražava u sudovima.¹³ Ta je spoznaja objektivna i nužna jer vrijedi za svaki

12 Stjepan ZIMMERMANN, *Kant i neoskolastika, II. dio – Studije*, Tisak Nadbiskupijske tiskare, Zagreb, 1921., 25.

13 "Kopula jest u sudovima ima za cilj razlikovati objektivno jedinstvo danih predstava od subjektivnog jedinstva. Jer, ova rječca označuje njihov odnos prema transcendentalnoj apercipiji i njihovo

subjekt, za svaku ljudsku svijest, jer je formirana prema njezinim mogućnostima i kategorijama. Kategorije nisu drugo nego sinteza razuma, kao što su prostor i vrijeme oblici sinteze zrenja, one se kao mogućnost i ujedno uvjeti spoznaje očituju tek u iskustvu. Kategorije su bez osjetnosti prazne, kao što su osjetni doživljaji bez kategorija slijepi. To je jedna od osnovnih Kantovih teza, a onda i najjasnija formula kojom on prevladava empirizam i racionalizam. Apriorna forma i empirijski sadržaj uvjetuju sve znanje i svaku ljudsku spoznaju.

Kant u *Kritici čistog uma* doista nije dokazao da je općenitost i nužnost oznaka spoznajne apriornosti. Kant bi to dokazao tek onda kada bi pokazao proturječnost ili apsurdnost treće mogućnosti, naimе da općenitu i nužnu spoznaju konstruiraju iskustveni i razumni čimbenik zajedno, kako to uči peripatetičko-skolastička filozofija, kaže Zimmermann.¹⁴

1.2.2.2. Osvrt na problem spoznaje

Za Aristotela, svaka je naša misaona spoznaja upućena neminovno na predodžbe kao na svoje ishodište, a duša ne može nikada misliti bez predodžbe. Međutim, tu nastupa problem – što je s prvim, najvišim načelima samoga mišljenja: po čemu se ona razlikuju od predodžbi, jer prvi najopćenitiji pojmovi po njihovoj istovjetnoj naravi – ne mogu ipak potjecati iz složena i raznolika osjetilnog i predodžbenog iskustva?

Ne prihvaćajući Platonovo učenje o preegzistenciji duše, Aristotel čisto mišljenje u ljudskoj duši objašnjava kao prodor jednoga od duše odvojenog momenta u samu dušu ili kao dodir duše s nečim od nje bitno odvojenim i različitim. Platonistička preegzistencija duše kod Kanta se pretvorila u transcendentalni a priori razumskih i osjetilnih formi svijesti, duša je eliminirana kao nepoznatljiva, a svijest je čovjekova usmjerena na transcendentalno formalni – empirijsko-materijalni plan. Prisjećanje duše na njezino izvorno podrije-

---

nužno jedinstvo. Znači ono 'jest' ili bitak u (kopuli) označuje odnos i nužno jedinstvo s onom djelatnošću Ja koje čini vezu, omogućuje spoznaju, sintetizira, uspostavlja predmete itd." Immanuel KANT, *Kritika čistog uma*, Kultura, Beograd, 1970., 94.

14 Stjepan ZIMMERMANN, *Kant i neoskolastika, I. dio*, 22.

tlo pojavljuje se u Kanta kao a priori kategorijalnih razumskih formi, za čiji se transcendentni način opstanka ne može reći ni da je “od prije rođenja” ni da je “stečen” već je naprosto svijesti “dan” kako bi mogao biti uvjetom mogućnosti njezine misaone spoznaje uopće.

Ima li dakle sintetičkih sudova a priori, tj. može li se predikat spojiti sa subjektom tako da spoj bude nužan i općenit, a ipak da se pojam predikata ne izvodi raščlambom iz subjekta?

Subjekt koji je prema racionalizmu supstancija, a prema empirizmu isključivo “snop afekata”, u Kantovu je kriticizmu opće jedinstvo konačne, ali ipak zakonodavne svijesti. Za Kanta, supstancija nije ono biće koje se u njegovoj bitnoj samostojnosti ne može spoznati nego je ona biće koje, kao predmet spoznaje, trajno ostaje u pojavama. U skladu s time “supstancija”, koja je u aristotelovsko-skolastičkoj tradiciji imala primat nad akcidentalnim kategorijama, sada kao kategorija odnosa dopijeva pod primat akcidentane relacije. Može se reći supstancija je sada “isključivo skup čistih relacija”.

Predikati su kod Kanta apriorni pojmovi koji su izvedeni iz kategorija razuma ili iz njihove spone s čistim oblicima zora. Kako je moguća znanstvena spoznaja koja se temelji na iskustvu, a univerzalna je nužna (ne iz iskustva)? Univerzalna je nužnost na strani subjekta, ali univerzane su forme prazne bez iskustva. Pojmovi su bez zorova prazni. Apriorne su forme kao pretinci koje treba ispuniti sadržajem iz nama mogućeg iskustva. Znanstvena je spoznaja ona spoznaja koja je jednoznačnim pojmovima opisana te je kao takva nužna, ali se odnosi na fenomene. Metafizika pokušava ispitati stvari iza pojave, ali budući da nema iskustva, ne može doći do znanja nego do privida, te kao teoretska znanost nije moguća. Nema odgovarajućeg zora koji bismo mogli iskusiti iza pojava te stoga može postojati jedino kao pseudometafizika. Trebali bismo imati intelektualni zor, a mi ga nemamo. Imamo samo osjetnu intuiciju, osjetni zor, te smo ograničeni samo na prostorno-vremensku stvarnost.

Zimmermann smatra da je Kantova filozofija prije svega propustila ispitati glavni problem: postoji li veza između našega spoznajnog sadržaja i objektivnog svijeta? Naime, uvjeti za općenitu i

nužnu spoznaju ne nalaze se u osjetnom opažanju već u razumu. To je Aristotelova i Kantova pretpostavka.

Aristotelovo je rješenje da ovi uvjeti nisu samo u razumu jer onda ne znamo pronaći svezu razuma i predmeta, koji su o njemu neovisni. Kant ne priznaje da se spoznaja ravna prema predmetima već obratno, pa se uvjeti spoznaje nalaze samo u razumu. Pri filozofskoj raspravi o istinitosti spoznaje, a istinitu spoznaju Zimmermann smješta u sud, moguće je logički apstrahirati od samog akta suđenja, no “sadržaj suda u zbiljskom doživljavanju ne može da bude nezavisan od samog akta suđenja”.¹⁵

Polazimo li dakle već od činjenice da je moguće istinito spoznavati, što znači da postoje kriteriji istinite spoznaje obvezujući za sve spoznajuće subjekte, onda spoznaju promatramo logički; naprotiv, polazimo li od spoznaje po redu spoznajnih moći, ispitujući na toj razini spoznavanja dosežemo očevidnost istine, onda je nužno promatrati spoznaju psihološki, dopuštajući da neke spoznajne funkcije ne mogu zahtijevati općenitost i opću obvezatnost. Kao organon mišljenja logika pruža uporišna istinita suđenja, ali je ipak potrebno ispitati red duševnih spoznajnih funkcija. Svjesna te činjenice, neoskolastička je filozofija pokušala umanjiti tradicionalnu odijeljenost logike od psihologije.¹⁶

15 Usp. Ivan ČEHOK, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993., 20.

16 Suočena s jačanjem eksperimentalne psihologije, neoskolastika je uvažila bliskost Aristotelovih bioloških spisa sa središnjim djelom psihologije – *De anima*, temeljeći na toj činjenici argumente dokaza da je moguće znanstveno utvrditi zakone ljudskog duševnog života. Na to plodno tlo usadila se i Tomina antropologija stavom o istraživanju raspona ljudske duše od najnižeg životinjskog osjetilno-animalnog stupnja pa sve do intelektualno-božanskoga stupnja. Stoga nije čudo, primjerice, da jedna od najutjecajnijih neoskolastičkih psihologija Mercierovo djelo *Psychologie* svojim uporišnim točkama smatra Aristotela i Tomu Akvinskog, ali se oslanja i na suvremenu eksperimentalnu psihologiju. Štoviše, rješenja nekih ključnih problema (primjerice, duhovnost duše) postavljena su upravo pomoću rezultata eksperimentalne psihologije. S druge pak strane, suvremena se psihologija često vraćala na povijest filozofije, pa je primjerice Wundt isticao bliskost svojega stajališta s Aristotelovim povezivanjem bioloških spisa s psihološkim. Mercierovo je djelo jamačno snažno utjecalo na Zimmermannovu psihološku teoriju, što je vidljivo po nbrojenim navodima toga djela, premda je ona usmjerena pretežno na ispitivanje reda spoznajnih moći i osobitosti spoznajnih organa. Djelomice je tome razlog udžbenički karakter njegovih djela, od čega svakako treba izuzeti raspravu *Wundt u suvremenoj psihologiji*, jedan od cjelovitijih pokušaja povezivanja Wundtove psihologije i neoskolastičke spoznajne teorije, piše Ivan Čehok. Vidi: Ivan ČEHOK, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993., 21-22.

1.2.2.3. Etika

Etika, koja je u vezi s čovjekovom djelatnošću, akcijom, jasnu formu dobiva u Kantovoj *Kritici praktičkog uma*. Više nego bilo koja filozofska disciplina ona govori o konkretnom čovjeku i njegovoj svakodnevnoj praksi, a konkretni čovjek nije samo individuum, on je i društveno biće. Etika se razvijala u rasponu od individualističkog (sofisti, u 20. st egzistencijalisti) do univerzalističkog (Platonove ideje, među kojima je prioritetno dobro, i Kantovi *apriorni* i univerzalni kategorički imperativ.)

Rezultat Kantove kritike uma jest negacija znanja o realnom i metafizičkom svijetu, kaže Zimmermann (*Filozofija i religija*, 1936.). Idealisti, naime, tvrde da ništa ne može biti nezavisno od spoznajnog subjekta, ili barem da nije od subjekta nezavisno ono što mi spoznajemo, jer se predmet osniva na spoznaji, a ne obratno. Pitanje o tome dotičemo li idejama nešto od njih nezavisno u vezi je s pitanjem o vrijednosti istine, koja je objekt sudova; jer ideje su sredstva za istinitu spoznaju. Ako prema idealističkoj pretpostavci ideje ne izriču ništa nesubjektivno, onda je u subjektu i osnova istinite spoznaje; idealizam uključuje u sebi subjektivizam, a subjektivistički je nazor neodrživ zato što po njemu ne bi nikakve istine bilo, koja bi vrijedila za same predmete nego bi svaka vrijedila tek za subjekte; istina bi bila ovisna o nama, a ne mi o njoj.

S ovim je nazorom polemizirao već sv. Augustin: “Ako nas obojica vidimo da je istina što ti kažeš, i obojica vidimo da je istina što ja kažem, pitam gdje to vidimo? Jamačno ne vidim ja u tebi, ni ti u meni, nego obojica u istini koja je iznad našeg razuma.” Ovo subjektiviranje istine vodi u skepticizam i obara mogućnost objektivne znanstvene spoznaje. Istine uopće ne bi bilo, jer bi i kontradiktorne izreke samo subjektivno bile nemoguće.

Kad bi u idejnom shvaćanju naime bile sadržane samo subjektivne formacije, onda ne bismo imali nikakva mjerila da doznamo je li bilo koja naša tvrdnja objektivno sigurna. Kad ne bi bilo moguće imati objektivne ideje, koje su nam jedino sredstvo za istinitu spoznaju, onda nam ni razum ne bi bio sposoban za istinu, koja treba odgovarati samim predmetima. Tada, dakako, ne bi bilo moguće ni

obrazlaganje istine jer obrazlaganje ne traži subjekt nego objektivne stvarnosti. Taj karakter stvarnosti izgubile bi sve znanosti.¹⁷

Kant je promatrajući uvjete za karakter znanstvene spoznaje, tj. “transcendentalnom” metodom ustvrdio da su spoznajni uvjeti apriorni ili nezavisni od osjetnosti. Tim je apriorizmom napuštena fundamentalna postavka aristotelizma da je subjekt spoznaje zavisan od empirijskih predmeta. Na ovoj je točki između Aristotela i Kanta nastao zaokret za 180 stupnjeva: nije subjekt zavisan od objekta nego obratno. U apriorizmu je dakle bio uključen subjektivizam. Spoznajna pak objektivnost dobila je značenje općenitosti i nužnosti za javni svijet. A upravo je u ovom fenomenalizmu bila opet uključena mogućnost spoznaje ili nespoznatljivost (agnosticizam) “stvari po sebi”. Sad je dakako bila uklonjena osnovica za metafiziku. Bog i duša prestali su biti, prema Kantovoj kritici spoznaje, nosiocima religije, a prema tome je i religija prestala biti izvorom moralnog reda. Moral je postao autonoman, a Bog i neumrlost postali su “idealom praktične vjere”.¹⁸

Kant uči da se moralna obvezatnost očituje kao kategorički imperativ, ali taj je imperativ areligiozan. Jedini izlaz za Kanta, ako hoće protumačiti nemoralnost, bilo bi neko radikalno zlo u čovjeku, ali to radikalno zlo upravo je “radikalna apsurdnost”. Ako, naime, slobodni činilac, neovisno o ikakvoj vanjskoj zapreci, proizvede fenomen sebi oprečan, a mogao bi protivno činiti, tada je taj činilac u svojoj slobodi posve indiferentan prema moralnom zakonu. A kako je to moguće kad, prema Kantu, sloboda sebi daje moralni zakon? Dakle, na pretpostavkama “autonomije” nikako se ne da osnovati moralna obligacija.¹⁹

Kant započinje svoju raspravu o “radikalnom zlu” u *Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft (Religija unutar granica čistog uma, 1794.)*, koja se uistinu u cijelosti kreće u etičkim, ne u ontološkim, kategorijama; pa ipak na nepredvidiv način produbljuje njegovu etičku poziciju. Pitanje što ga Kant sebi ovdje zadaje jest dvostruko: Kako je zlo moguće i kako se, usprkos zlu, može ostvariti

17 Stjepan ZIMMERMANN, *Filozofija i religija*, ZDMZ, Zagreb, 1936., 94-95.

18 Stjepan ZIMMERMANN, *Filozofija i religija*, 122-123.

19 Isto.

dobro? Tim pitanjima Kant čini nužan korak prema konkretizaciji svoje praktičke filozofije. Do sada je bio samo pokazao kako se dobra volja načelno može misliti; sad je pitanje kako konkretno ljudsko htijenje u ovom konkretnom svijetu doista može biti dobro. Odgovor glasi da je to ljudsko htijenje dobro samo kao nadvladavanje zla koje neizbježno stanuje u čovjeku. Kant bi bio mogao pojam zla izvesti analitički iz pojma ljudske slobode; čovjek je naime u svojem izboru dobra samo tada slobodan, ako načelno može birati i zlo. No ovdje Kantu nije bilo stalo do pojmovnih dedukcija; zlo pronalazi, naprotiv, kao iskustvenu činjenicu. Za razliku od Rousseaua, Kant zna iz svojih etnoloških studija da je čovjek u takozvanom naravnom stanju zao, što se pogotovo pokazuje u njegovoj neopravdanoj svireposti. No pravo mjesto zla nije nikakvo vanjsko djelovanje nego nutarnji čovjekov stav. Kant otkriva “krhkost ljudske naravi”, “nečistoću” i “pokvarenost ljudskog srca”, što sve čini zlima i izvanjski dobre čine. Pita se zatim, ostajući vjeran svojoj prijašnjoj metodi, pod kojim su uvjetima te iskustvene činjenice moguće, tj. kako se mogu misliti. Budući da je riječ o moralnom zlu, razlog tome valja tražiti u slobodnoj volji i, pobliže, u usmjeravanju te volje (Kant kaže: njenim “maksimama”). Tu sada Kant pronalazi “čovjeku općenito vlastitu”, tj. “naravnu” sklonost da se osjetilnom nagonu (tj. konačno sebeljublju) pridaje veća vrijednost nego poštovanju zakona uma. Zloća ljudske naravi nije dakle, zloba, ako se ta riječ uzme u strogom smislu, naime kao stav kojim se zlo kao zlo prihvaća u vlastitu maksimu kao motiv (jer to je nešto đavolsko); nego je treba, naprotiv, nazvati iskrivljenošću srca, koje se tada dosljedno zove zlo srce.

Kantovo “korjenito zlo” odgovara tako, u teološkoj terminologiji, konkupiscenciji ili pohoti, koju valja shvatiti kao iskvaren odnos između osjetilnoga i duhovnoga u čovjeku. Kant ipak ne stavlja pohotu na mjesto istočnoga grijeha; ona, naprotiv, kao moralno zlo mora potjecati iz nekoga grijeha koji je – prema Kantovu razumijevanju noumenalne slobode – nevremenski stao na mjesto nevinosti te sa sobom donio sklonost prema zlu. Razlog tom slobodno izabra-

nom neredu, tj. toj sklonosti zlu, ostaje nam neistraživ jer se mora priračunati nama samima.

Glavna je zadaća djela o religiji, prema tome, razložiti uvjete pod kojima se konkretno razmatra obraćenje od zla na dobro. Je li zbiljsko obraćenje čovjeka moguće samo Božjom pomoći? Kako je moguće zbiljsko obraćenje čovjeka?

Dobra i zla djela događaju se, doduše, u povijesnoj današnjici; no kao čini slobodne volje ona načelno stanuju u nevremenitosti no-umenalnoga. Ipak se dobra i zla djela odigravaju i na razini iskustva, pogotovo u sferi ljudskoga suživljenja. Kant pritom ne provodi poboljšanje društva; to poboljšanje, naprotiv, proistječe takoreći naravnom nužnošću iz samoga zla.

Tu se Kantov nauk o religiji povezuje s njegovom filozofijom povijesti, koju je već bio zacrtao u *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (*Ideja opće povijesti u kozmopolitskoj namjeri*, 1784.) Kratko nakon djela o religiji potvrdit će je člancima *Zum ewigen Frieden* (*O vječnom miru*, 1795.) i *Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht in beständigem Fortschreiten zum Bessern sei* (*Ponovljeno pitanje: je li ljudski rod neprestano kroči prema većem dobru*). Pogled na povijest što ga Kant razvija u tim spisima kao da želi obnoviti temeljnu misao Leibnizove teodiceje: čovjekova sklonost zlu, koja se društveno ostvaruje u neprestanim i sve razornijim ratovima, dovest će na kraju pojedine države do toga da će u jednom savezu država uvesti mirovni poredak koji se temelji na miru. No Kantovo povjerenje, koje daje da dobro izrasta iz zla, ne temelji se na religioznoj vjeri; oslanja se, naprotiv, na moralnu nužnost kojom se valja nadati u “pobjedu dobrog principa nad zlom” te se u svjetlu te nade mogu, zatim, raspoznavati znaci njezina ispunjenja u stvarnom tijeku povijesti.²⁰

Sekularizacija u Kantovu mišljenju pokazuje se najočitije upravo ovdje gdje se sastaju filozofija religije i filozofija povijesti. Kant, naime, nije kao posljednju instanciju stavio osobnoga Boga nego svjetski moralni poredak. Kant je dopuštao samo moralnu teologiju, dok je skolastika izgrađivala teološku moralku. Prema Zim-

20 Usp. Peter HENRICI, *Filozofi i istočni grijeh*, u: *Svesci – Communio*, 78/81 (1994.), 17-22.

mermannu, ta razlika, međutim, nije presudna za pokušaj usklađivanja dviju filozofskih teorija. Zimmermann kao ključnu podudarnost navodi nauk da je svako pojedino moralno djelovanje moguće prosuđivati spram mjerila najvišeg moralnog načela i *vice versa*. Svršno je pak načelo svega djelovanja i kod skolastika i kod Kanta Bog.²¹ "Dužnost kao motiv volje jest izvor ćudoređa, a dužnost kao Božja odredba (kao predmet praktičnog uvjerenja) jest sadržina religije unutar granica čistog uma. Vrijednost dužnosti nije uvjetovana po religiji tj. dužnosti ne obavezuju nas zato, jer su Božje zapovijedi – obratno: jerbo moralna obveza imade svoju neovisnu vrijednost, zato joj možemo dati i vrijednost Božje zapovijedi."²²

Ovakvo svoje stajalište Zimmermann ogledava spram drugog neoskolastičkog stajališta po kojem je spoznaja Boga pri razmatranju moralnosti nepotpuna, pa stoga moralna obligacija ne može imati apsolutni karakter.

2. Recepcija odnosa Zimmermann – Kant u hrvatskoj filozofiji

Recepcija odnosa Zimmermann – Kant kod nas također ima određenu povijest. Ovdje ćemo ukratko obuhvatiti recepciju Ivana Kešine, Darija Škarice, Ivana Čehoka i Ivana Tadića, a bit će riječi i o Hijacintu Boškoviću.

2.1. Recepcija Ivana Kešine

Metodološki je Ivan Kešina pročistio područje svoga istraživanja. Naime, temeljno i najteže svoje pitanje Zimmermann označava problemom spoznajne teorije. Ono je bremenito snažnim konotaci-

21 "Uzvišenost se ne sadrži ni u jednoj stvari u prirodi, već jedino u našoj duševnosti, ukoliko smo u stanju da postanemo svjesni svoje nadmoćnosti nad prirodom u nama, pa uslijed toga također nad prirodom izvan nas (ukoliko ona utječe na nas). Sve to u nama izaziva to osjećanje, u što spada sila prirode koja podstiče naše moći, naziva se tada uzvišenim (premda ne u pravom smislu te riječi); i samo pod pretpostavkom te ideje u nama i u vezi sa njom mi smo sposobni da dospijemo do ideje uzvišenosti onog bića koje u nama izaziva usrdno poštovanje ne samo svojom silom koju pokazuje u prirodi, već još više onom moći koja se nalazi u nama i koja nas osposobljava da onu njegovu silu prosuđujemo bez straha i da svoju namjenu zamišljamo kao uzvišenu iznad nje." Immanuel KANT, *Kritika moći suđenja*, Dereta, Beograd, 2004., 117.

22 Stjepan ZIMMERMANN, *Kant i neoskolastika I. dio – Sustavno-kritički*, Tisak nadbiskupijske tiskare, Zagreb, 1920., 169.

jama i pokazuje njegov ontologijski interes. Prodiranje u tu tajnu predstavlja teorijski zahtjev, ali i egzistencijalni zalag. Zimmermann kritizira Kantovu spoznajnu teoriju o nespoznatljivosti transsubjektivnog svijeta, pa tako i Božje egzistencije. Pritom želi pokazati da je Kantov teizam, promatran teoretski, samo antimetafizičan. Prema Kantovu etičkom teizmu, Bog je samo vrhovni uvjet razumskoga moralnoga reda. Istina o pitanju Božje biti (*esse*) ne označava ništa drugo nego agnosticizam (modernizam) kojemu je Kant filozofski roditelj.

Kešina, dakle, Zimmermanna promatra kao kritičara koji odbacuje Kantovo stajalište prema kojemu je religija subjektivna potreba čovjeka koja nestaje kada on postaje sposoban za djelovanje iz čisto moralne dužnosti, tj. samo zato jer mu njegov um tako zapovijeda.²³

2.2. *Recepcija Darija Škarice*

Dario Škarica u svojoj studiji *Zimmermannova kritika pragmatizma* (2004.) naglašava da se u polemici s Hijacintom Boškovićem Zimmermann izrijekom zauzima za imanentnu kritiku nazora protivnih skolastici.²⁴ Tu je oštrica Zimmermannovih primjedbi usmjerena naročito na Boškovićev odnos prema Kantu. On²⁵ pogrešno shvaća neke osnovne Kantove pojmove i teze pa mu tako ostaje posve stranom sama problematika Kantove noetike.

Njegova se kritika Kanta zapravo kreće u okvirima srednjovjekovnoga pristupa noetičkom problemu, kao da je tim pristupom jednom zasvagda iscrpljena sva uopće moguća noetička problematika. Kritika nekog filozofskog nazora, međutim, ne može uspjeti ako promašuje njegov pravi kontekst, problematiku iz koje on izrasta i unutar koje nudi svoja rješenja. Zimmermann se zato zauzima za

23 Ivan KEŠINA, *Zimmermannova kritika poimanja religije u Kantovoj filozofiji*, u: *Obnovljeni život* LXI (2006.) 1, 21-41.

24 Tomizam je nekoć uživao silan ugled. Na hrvatskom tlu doličan mu je predstavnik bio Hijacint Bošković OP, kojega je naslijedio – a i natkrilio – Tomo Vereš OP. Josip ČURIĆ, *Tomizam nekoć i danas*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2003., 7; Dario ŠKARICA, *Zimmermannova kritika pragmatizma*, u: *Filozofska istraživanja*, 93 (2004.) 2, 575-560.

25 Teško je shvatiti, piše Rudolf Brajčić, zašto H. Bošković OP u knjizi *Problem spoznaje* malo, gotovo ništa ne govori o sintetičkim sudovima a priori. Ako je za Kanta nešto temeljno, onda treba, kad se o njemu govori, o tom temeljnom progovoriti. Rudolf BRAJČIĆ, *Opravdanje čistoga uma*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1988., 16.

imanentnu kritiku (ne samo Kantova nego i drugih neoskolastičkih nazora), za kritiku koja bi dotični nazor dobro poznavala te bi bila kadra pokazati da njegova rješenja unutar dotične problematike za-pravo i nisu prihvatljiva rješenja unutar te problematike.

Prema Škarici, Zimmermannova je kritika Kanta, nasuprot Boškovićevoj, doista imanentna. Ona se temelji na dobru poznavanju Kantovih noetičkih nazora i polazi od noetičkog problema u Kantovoj formulaciji (onako kako ga je sam Kant postavio), nastojeći pokazati da Kantova rješenja nisu prihvatljiva ni unutar tako postavljene noetičke problematike.

Dapače, tom imanentnom kritikom Kanta u znatnoj je mjeri određena i struktura same Zimmermannove noetike. Primjera radi, u svim svojim noetičkim djelima Zimmermann – pod Kantovim utjecajem – dijeli problem objektivizma/subjektivizma od problema realizma/idealizma.

No kad je riječ o nekim drugim skolastičkim nazorima, Zimmermannova kritika gubi na karakteru imanentnosti. Prije svega, njegovo poznavanje tih nazora znatno zaostaje za njegovim poznavanjem Kanta. U kritici tih nazora drži se svoje kantovske sheme objektivizam/subjektivizam te realizam/idealizam pa ih odbacuje bilo kao subjektivističke ili kao idealističke nazore (kao da je u tim dilemama – objektivizam/subjektivizam i realizam/idealizam – iscrpljena sva uopće bitna noetička problematika). Više se puta, međutim, takva kvalifikacija pokazuje nedovoljno primjerenom ili pak u znatnoj mjeri stranom načinu na koji dotični nazor pristupa spoznajnom problemu te se, slijedom toga, i sama kritika, na takvoj kvalifikaciji utemeljena, pokazuje nedovoljno imanentnom, polazeći od spoznajnog problema u noetičko-objektivističkoj (kantovskoj) formulaciji, onako kako ga on shvaća, a ne onako kako ga shvaća i kako mu pristupa dotični (kritizirani) nazor.

2.3. *Recepcija Ivana Čehoka*

O polemici Zimmermanna s Hijacintom Boškovićem, povodom njegova djela *Problem spoznaje*, piše Ivan Čehok.²⁶ Bošković se služi riječima koje, po Zimmermannovu mišljenju, nisu odlika filozofijskog diskursa, a usto je iskrivljeno prikazao Kantovu filozofiju. Na tu je recenziju Bošković odgovorio kritikom Zimmermannovih noetičkih gledišta označujući njegovu poziciju formulom “Husserl-Kulpe-Geysler-Zimmermann”, što je naročito pogodilo potonjega. Ovdje svakako nije moguće ocrtati sve odnose unutar neoskolastičke struje. Bjelodano je ipak da je Zimmermann stožerna figura unutar nje uzmemo li u obzir samo naslove djela hrvatskih neoskolastika, odnosno naznačimo li njihov problemski okvir. On je izveo do kraja ono što je Bauer odredio kao zadaću filozofije: izgradnju čitava neoskolastičkog sustava filozofije čije bi pojedine cjeline mogle, povezivanjem sa suvremenom filozofijom, obuhvatiti članke velikih skolastičkih sustava (Tomina ili Scotova). Nasuprot tome, ostali su se neoskolastici više koncentrirali na pojedine filozofske discipline, pa njihova djela danas nužno treba usporediti sa Zimmermannovim kako bismo vidjeli mogu li opstati kao dijelovi sustava. Čitamo li recenzije većih Zimmermannovih djela pisanih perom neoskolastika, vidjet ćemo da su one izuzetno pohvalne te da je svaka nova knjiga dočekivana upravo kao temeljna za pojedina područja. Mnogo ih je ocijenjeno atributom “životno”.

2. 4. *Recepcija Ivana Tadića*

Prema Ivanu Tadiću, važno je naglasiti problem uzročnosti a priori kod Kanta i načelo uzročnosti kako ga poima Zimmermann. U Tadićevu članku “Uzročnost u obzorju Zimmermannova filozofijskog promišljanja posebice s obzirom na Humeovo i Kantovo poimanje” nalazi se detaljnija analiza te problematike. Zimmermann se ne slaže ni s Kantom, ali ni s Humeom. S potonjim se ne slaže ne samo s obzirom na subjektivnost uzročnoga odnosa nego također i u

²⁶ Ivan ČEHOK, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993., 134.

odnosu na to što kod Humea samo analitička uloga našega mišljenja, koja se temelji na načelu neprotuslovlja, ima obilježje općenitosti i nužnosti, a uzročna veza, koja povezuje činjenice, nema objektivnu općenitost i nužnost. Za Zimmermanna su upravo objektivnost i nužnost načela uzročnosti, ono na čemu on ustraje i na čemu gradi svoj filozofski sustav.²⁷

Zaključak

Zimmermann je, tretirajući spoznajni problem, utemeljio vlastitu ideju koju izlaže sintetički i logički boreći se s mišljenjima drugih autora. Njegova je središnja ideja ta da je logička istina objektivna ne zato što je usklađena s predmetima već zato što je ovisna o njima. Pitanje podudaranja misli i predmeta, dakle, spada u logiku, a noetičku poziciju osigurava dokaz da su misli, pa prema tome i logička istina, ovisni o predmetu.

Njegovo zanimanje za Kanta očito je osobito nakon objavljivanja djela poput *Kant i neoskolastika*. Ne samo ovdje nego i u ostalim djelima zaključuje kako je Kantova subjektivna “metafizika” protivna objektivno-transcendentalnoj grčko-skolastičkoj metafizici. Svoju je filozofiju zasnovao na dvama vrlo poznatim izvorima: Aristotelu i skolastičkoj filozofiji. Utvrđeno je da je na njega djelovala i neoskolastika, kao i dobro poznavanje prirodnih znanosti. Napor racionalističke filozofije bio je uobličiti nauk o prirodi i čovjeku. Um će se prepoznati u naravi stvari i ispravan ljudski stav izvire iz tog uvida.

Taj stav nije nužno jednak za svakoga pojedinca. Postoje zemljopisne i povijesne razlike, kao i razlike u godinama života, spolu, umijeću, društvenom stanju itd. Međutim, takav je uvid sveopći utoliko što je njegova logička veza sa stavom teorijski bjelodana za svaki zamišljeni subjekt obdaren inteligencijom. Logička narav tog uvida razumljiva je svim ljudima. Kantova kritika uzdrmla je prevlast uma. “Logika” je ovdje izgubila svoj od davnina izgrađivan primat u metafizici. Njezina je ideja problematična.

²⁷ Ivan TADIĆ, Uzročnost u obzorju Zimmermannova filozofijskoga promišljanja, posebice s obzirom na Humeovo i Kantovo poimanje, *Obnovljeni život*, 58 (2003.) 4, 422.

Zimmermannova je osebnost istaknuta osobito u naglašavanju psihologijskoga vida spoznaje, gdje se oštrije razilaze opće logičko i subjektivno značenje spoznaje. Možemo li usporediti univerzalističko spoznajno obzorje i psihologijski čimbenik spoznaje? Ima li kod Kanta uopće moralne teologije? Za Zimmermanna važna je ispravna uporaba tradicija, svođenje na baštinu kao snagu nastavljanja, kako bi se zajamčile “vrijednosti” i kako bi se obnovili procesi stvaralaštva.

STJEPAN ZIMMERMAN AND HIS RELATIONSHIP WITH IMMANUEL KANT

Summary

The article is dedicated to Stephen Zimmermann, philosophical writer, a catholic priest, professor of philosophy at the faculty of Theology in Zagreb, specialized in Kant's philosophy. Zimmermann's perception of Kant introduces us to the examination of one part of the Croatian philosophical heritage in the period between the two world wars. The author summarizes the main themes which reflect the Zimmermann's concern with Kant's criticism. Further, some particular moments of reception of Kant in Croatian philosophy are presented.

Key words: noethic objectivism, neoscholastic, classical German idealism, criticism.